

Die Daniëlboek se twee *Sitze im Leben*¹

M Nel & D J Human

Departement Ou-Testamentiese Wetenskap

Universiteit van Pretoria

Abstract

The two contexts of the book of Daniel

Die Book of Daniel presupposes an exilic date of origin in the sixth century. The real context in which the book originated is the second century BC, during the persecution by Antiochus IV Epiphanes of Jewish fanatics opposing his hellenization policy. In order to fully understand the book, it is necessary to take into account the historical detail of both contexts.

1. TWEE SITZE IM LEBEN

Vir die Daniëlverhale se verstaan is dit belangrik om die vermeende en werklike historiese kontekste of *Sitze im Leben* daarvan te ondersoek. Die *Sitze* is bepalend vir die uitleg van die verhale. Die Daniëlboek gee voor om in die sesde eeu af te speel, tydens die Babiloniese ballingskap. Die werklike agtergrond waarteen die boek ontstaan het, is egter as Antiochus IV Epifanes die Jode se bestaan met sy helleniseringspogings bedreig².

Dié artikel skets beide agtergronde met die doel om die navorser in staat te stel om die boek teen sy veronderstelde asook werklike agtergrond te verstaan. Beide *Sitze im Leben* is belangrik. Die skrywer plaas sy verhale teen die agtergrond van die Jode se Babiloniese ballingskap (vanaf 597 vC met die eerste en 587vC met die tweede wegvoering tot 538 vC as die eerste groep Jode onder leiding van Serubbabel na Juda terugkeer). Die verhale word herinterpreteer met die oog op 'n nuwe situasie: die tweede eeuse vervolging van die Jode onder Antiochus IV.

---

¹ Die artikel is moontlik gemaak deur 'n na-doktorale genootskap deur die Universiteit van Pretoria toegeken vir 2001, en is gebaseer op 'n Ph D-proefskrif getitel "'n Teologies-hermeneutiese ondersoek na Daniël 1 en 2", onder leiding van prof dr D J Human.

² Vir 'n volledige bespreking van die problematiek van die twee datums, vergelyk Nel (2000:62-65).

2. BALLINGSKAPSITUASIE: SESDE EEU

Eers is dit nodig om iets oor die ballingskapsituasie te sê met die doel om die Daniëlverhale se veronderstelde konteks te ontsluit³. Die ballingskap situasie vind sy wortels as Israel in 722 vC in ballingskap weggevoer is, en die oorblywende koninkryk van Juda vir 'n eeu in die skaduwee van konflikte tussen die groot magte leef. Juda was die minder belangrike van die Hebreërstate, weg van die belangrikste kommunikasieweë en die see. Dit bestaan eers as 'n vasal van Assirië. Juda kan nie loskom van Assirië nie, al probeer dit baie hard om teen die einde van die agtste eeu sy onafhanklikheid te herwin. Hierna is Juda vir 'n kort rukkie 'n vasal van Egipte. Teen die einde van die sewende eeu volg Babel die Assiriese wêreldmag op, en Juda word 'n vasalstaat van die Babiloniese wêreldmag (Soggin 1984:231).

In ongeveer 608 sterf koning Josia ná 'n mislukte poging om Egipte te stuit in sy opmars teen die Babiloniese ryk. Josia het volgens beide die Kronis en Deuteronomis dit reggekry om in sy relatief lang regeringstyd die prosesse van verheidensing teen te werk, wat in die regeringstye van sy oupa Manasse en sy vader Amon hoogty gevier het. Die skrywer van die Daniëlboek plaas sy karakters teen dié milieu – die vier Jode het in Josia se tyd in Jerusalem geleef. Dit is die tyd dat die wetboek ontdek sou word, en die groot pasga gevier word (2 Kon 23:21-23; 2 Kron 35:1-9)⁴.

Josia word opgevolg deur sy seuns Joahas, Jojakim en Sedekia, asook sy kleinseun Jojagin, wat almal vir 'n kort tydjie regeer. Die laaste sterk koning van Assirië was Assurbanipal, wat in 626 vC sterf, of dalk so vroeg as 631 vC. Onder leiding van sy opvolger, Assur-uballit (of Ashur-etil-ilani, seun van Assurbanipal en waarskynlik mede-regeerder vir 'n paar jaar, wat van 631/630-623 vC regeer), verswak die ryk. Dit is die tyd dat die hoof van die Chaldese weermag, Nabopolassar, die geleentheid aangryp om die swak seun van Assurbanipal te onttroon deur homself as nuwe koning van Babilonië uit te roep. Later sluit hy 'n alliansie met Cyaxares I, die koning van die Mede, wat sy posisie versterk. Die alliansie word verseël deurdat Cyaxares die hand van sy dogter, prinses Amuhia, aan Nabopolassar se seun, die jong prins Nebukadnesar gee.

---

³ Vir 'n evaluering van die probleme rondom geskiedskrywing, vergelyk Nel (2000:66-69).

⁴ Vir die problematiek van wat die hervorming behels het, en wat met die Wetboek bedoel word, vergelyk Soggin (1984:243-245) en Ahlström (1993:770-781). Die Bybelse skrywers gebruik 'n post-eksiliese religieuse model wat aan Hiskia en Josia toedig dat hulle die suiwer Jahwistiese godsdienst hervestig, deur terug te gryp na die Mosaïese wortels daarvan. Dit is 'n probleem dat talle moderne historici dié model toegeëien het en die geskiedenis daarvolgens verklaar.

Die Neo-Babiloniese ryk onder leiding van Nabopolassar brei sy mag met rasse skrede uit. Nabopolassar beleër Nineve, wat voorheen die hoofstad van Assirië was. Hy het die anti-Assiriese magte verenig, waaronder die Arameërs en Chaldeërs. Die stad word in Augustus 612 vC deur die gesamentlike magte van die Babiloniërs en die Mede ingeneem. Dit beteken die einde van drie eeue van Assiriese heerskappy oor 'n groot gebied, wat Israel se grondgebied insluit. Assurbanipal se beroemde biblioteek word ook in die ruïnes begrawe. As Assirië val, word sy grondgebied tussen Medië en Babilonië verdeel. Nahum 1:15 verwys na dié gebeurtenis: die goeie nuus is dat die verdukker nie weer deur Israel se grondgebied sal trek nie. Cyaxares kry die noordelike deel, terwyl Nabopolassar heerser van die suidelike deel word, wat Sirië, Egipte en Palestina insluit.

Jojakim, wat nou in Juda regeer, is pro-Egipties en werp sy lot by die Babiloniërs se opponente in. Sy aanstelling is polities. Farao Nego vervang Joahas met sy broer Jojakim, omdat hy pro-Egipties is (Ahlström 1993:780). Eljakim verander self, volgens Soggin (1984:248), sy naam na Jojakim. Wat die rede daarvoor was, is nie bekend nie. As Nebukadnesar Palestina binneval, is dit eintlik om Egipte se invloed omver te werp. Verskeie profete sien die dwaasheid in om op Egipte te vertrou teen die onweerstaanbare mag van die Babiloniese magte, en die geskiedenis bewys hul waarskuwing as geldig. Jojakim swaai sy lojaliteit na Babel nadat die Babiloniese magte Askelon in 604 oorwin.

Die Babiloniese magte word na Sirië gestuur om 'n opstand te onderdruk. Nabopolassar vertrou die taak aan sy seun Nebukadnesar toe. Kort hierna val Nebukadnesar Egipte binne, met die doel om opposisie teen die vestiging van die Babiloniese ryk in dié gebied te ondermyn. Die Babiloniërs word in 600 vC deur die Egiptiese magte verslaan. Nego volg sy oorwinning op deur die suidelike kusgebied van Palestina binne te val en dit te onderwerp. Jojakim besef dat hy nou vir sy dislojaliteit gestraf kan word. Hy kom in opstand teen die Chaldese koning, en verklaar sy lojaliteit aan die Egiptiese farao. Rendtorff (1985:52) meen dat Jojakim dit doen as reaksie op die nederlaag wat die Babiloniërs in hul winterkampanje teen Egipte ly.

Nebukadnesar is die kroonprins. Net as hy Egipte binneval, kom die boodskap dat sy vader gesterf het. Hy kies die kortste pad terug na Babel om die troon te bestyg, en laat die soldate in die hande van sy generaals. In 599 vC is Nebukadnesar terug in Siro-

Palestina.⁵ Hy vernietig Arabiese weerstand teen sy regering. Hierna stuur hy sy troepe in die winter van 598/597 vC om die suide van Palestina te onderwerp. Die Babiloniese Kroniek meld dat hy “teen die stad van Juda kamp opslaan, en op die tweede dag van die maand Adar beset hy die stad en neem sy koning gevange. Hy stel ’n koning van sy keuse aan in die stad” (Ahlström 1993:785; eie vertaling). Die Daniëlskrywer veronderstel moontlik dat die vier helde van sy verhale in dié tyd saam met die Judese elite na Babel weggevoer word.

Die nuwe koning is Jojagin se oom, Mattanja. Hy is ’n seun van Josia. Die koning verander sy naam na Sedekia. Jojagin se seuns word voor sy oë doodgemaak, waarna sy oë uitgesteek word en hy na Babel in kettings weggevoer word. Dit is sy straf vir die opstand wat hy teen Babel aangevoer het. Na gevangenskap van sewe en dertig jaar (in ongeveer 560 vC) word Jojagin deur Ewil-Merodag begenadig en toegelaat om van die koning se tafel te eet (2 Konings 25:27-30; Rendtorff 1985:52-55). Die ballinge word aan generaals oorgegee om hulle na Babel terug te bring.

Die val van Jerusalem vorm ’n waterskeiding in die geskiedenis van Israel. Met die stad se val kom die Dawidiese dinastie wat meer as vierhonderd jaar geduur het, tot ’n val. Dit is die einde van die monargie in Israel, asook die bestaan van Israel as onafhanklike staat. Eers weer in die tweede eeu vC sou Israel (of Juda) tydelik onafhanklikheid beleef, met ’n eie monargie. Die val van Jerusalem beteken ook die val en vernietiging van die tempel.

Die Kroniekeskrywer meen die land moet hierna vir sewentig jaar onbewoon en onbework bly lê, om te vergoed vir die Sabbatsjare wat die volk nie gehou het nie (2 Kron 26). Die lengte van die ballingskap – sewentig jaar – is die vervulling van die profesie van Jeremia (Jer 29:10). Dit kom egter nie met die historiese werklikheid ooreen nie, en is die produk van ’n post-eksiliese geskiedenis-konsep (Rendtorff 1985:55-56).

Dit is onduidelik of die weggevoerde Judeërs iewers georganiseerd aanbid het, en waaruit hul aanbidding bestaan het. Sommige meen dat die liturgie van die woord in dié tyd in die ballingskapsituasie ontstaan het. Dit lei later tot die instelling van die sinagoge.

---

⁵ Die chronologie van die Egiptiese en Siriese invalle is nie uit bronne duidelik nie. Een van die gevolge hiervan is dat die jaar wat Jerusalem finaal val, nie duidelik is nie: navorsers kies gewoonlik tussen 598 en 597 vC, en 587 en 586 vC.

Geen offers word deur die ballinge in die vreemde gebring nie, met die uitsondering van die Joodse gemeenskap te Elefantini, 'n eiland in die Nyl, waar 'n tempel opgegrawe is waar Jode 'n sinkretistiese tipe kultus gehad het (Bright 1959:405-407).

Die Persiese ryk bereik sy politieke en geografiese hoogtepunt met die aanbreek van die vyfde eeu. Kores heers oor die grootste ryk wat nog ooit in dié deel van die wêreld ontstaan het. Daniël sou volgens Daniël 1:21 tot die eerste regeringsjaar van Kores aan die koninklike hof in diens staan. Kores se seun en opvolger, Kambuses, oorwin Egipte in 525 vC en brei so die koninkryk selfs nog verder uit. Darius Histapes regeer vanaf 522 vC tot 486 vC. Hy is 'n waardige opvolger vir Kores (Sirus of Cyrus) en 'n goeie regeerder. Sy ryk strek van die Indusvallei tot die Egeïese See, en van Libië tot in Europa noord van die Donau. Hy stel twintig satrape in, elk met 'n semi-outonome regeerder wat plaaslik selfstandig regeer. Die stelsel balanseer sentrale gesag en 'n mate van plaaslike selfstandigheid. Die Perse gebruik Aramees as amptelike rykstaal. Dit is die taal waarin die “amptelike” dokumente in Esra en Nehemia voorkom. Dit is ook die taal van Daniël 2 tot 7.

Darius is bekend vir verskeie prestasies: die kanaal wat hy laat bou tussen die Nyl en die Rooi See, uitgebreide wetlike hervormings en 'n gestandaardiseerde muntstelsel. Slegs in een opsig is die magtige ryk onsuksesvol. Dit kan nie Griekeland onderwerp nie. Darius word opgevolg deur sy seun Xerxes (486-464 vC), wat baie minder indrukwekkend voorkom. Sy regering begin met die onderdrukking van 'n opstand in Egipte, en in 482 vC met 'n opstand in Babel. Xerxes onderwerp Babel hardhandig. Hy breek die mure af, brand die tempel af en smelt die standbeeld van Marduk. Hierna probeer Xerxes om sy vader se onvoltooide werk verder te voer, deur Griekeland te onderwerp. Hy verower Athene en brand die Akropolis af, maar net sodat 'n derde van sy vloot naby Salamis vernietig word. Xerxes laat generaal Macedonius in Griekeland agter, maar dié se magte word in 479 vC te Plataea byna volledig vernietig. Xerxes sterf in 464 vC in 'n sluipmoordaanval, en sy jonger seun, Artaxerxes I Longimanus, beset die troon op 'n onregmatige wyse. Hy regeer tot in 423 vC. In dié tyd onderdruk hy 'n opstand in Egipte, en staar hy voortdurende aanvalle deur die Grieke in die gesig.

In die periode van 515-450 vC weet ons baie min van die lot van die Jode. Die Jode verwys na dié periode as die Tweede Tempel, na aanleiding van die tempel wat in

516 vC voltooi is – dit is die tempel wat later deur Herodes verfraai en vergroot is, en in die 70 nC-opstand deur die Romeine verwoes is (Verhoef 1993:103). ’n Mens kan egter aanvaar dat hul toekoms onseker en ontmoedigend gelyk het. Die verwagting van ’n herleefde Dawidiese ryk realiseer nie soos die profete dit wou hê nie. Min Jode stel belang in repatriasie, die herstel van Jerusalem, en die heropbou van die tempel. Meeste bly in die stede en dorpe van hul ballingskap. Die algemene volksverhuising wat deur Deuterocesaja, Sagaria en ander voorsien is, realiseer nie.

Die sesde eeu bevat die verdwyning van elke sigbare uitdrukking van Israel se bestaan. Die ouer, voor-ballingskapse vorms van geloof en volksbestaan verkeer in ’n krisis. Dit is ’n tyd van kultuurbotsings, politieke onderdrukking, vreemde imperialisme, ekonomiese krisis, en die angs van godsdienstige aanpassing en verandering. Die toekoms het geen vorm nie (Baldwin 1978:51-2). Wat skort, is ’n nuwe wêreldbeeld en ’n meer omvattende begrip van die geskiedenis, wat ook voorsiening maak vir ander nasies en hul rol in God se wêreld. “On foreign soil, in a missionary situation, the God of gods revealed Himself in ways meaningful to the new culture and background” (Baldwin 1978:53). In dié tyd word die gebruike ingestel dat alle Joodse mans elke oggend en aand saambid, dat alle seuns opgevoed word om die heilige geskrifte te lees, dat die *Sjema* op ’n *mezuzah* (ornamentele kassie) op alle deurkosyne geplaas word, asook in ’n *philakterie* (leerdosie) tussen die oë tydens die oggendgebed (Cantor 1994:46).

In die sesde eeu bly Babel ’n sentrum vir Joodse gemeenskapslewe, met talle Jode wat voorspoed beleef. Sommiges, soos Nehemia, bereik selfs hoë politieke posisies aan die Persiese koninklike hof. Die ballinge het hulself in die dorpie gevestig, huise gebou en wingerde en landerye aangelê. Uit Babiloniese geskrifte word dit duidelik dat Jode ’n rol in die besigheidswêreld begin speel het. Hulle het die plaaslike taal, Aramees, aangeleer en plaaslike name vir hul kinders begin gebruik. Verskeie wetkodes en historiografieë sowel as die redigering van profetiese boeke en die neerskryf van profete soos Esegieël en Deuterocesaja se prediking kom tot stand.

Wat die Joodse gemeenskap op Judese grondgebied betref, word volgens die lys van Esra 2 en Nehemia 7 bereken dat so min as vyftigduisend Judeërs na die land teruggekeer het. Ná Serubbabel was daar waarskynlik geen inheemse goewerneur meer nie, maar is die distrik vanuit Samaria geadministreer, met plaaslike sake onder die

beheer en toesig van die hoëpriester. Spanning met die provinsiale amptenare was 'n haas alledaagse gebeure. In Xerxes se regeringstyd is die Jode aangekla van opstand. Dié aanklagte lei waarskynlik tot herhaalde strooptogte en afdreiging teen die Jode. Die Jood in Judea was in 'n desperate posisie. Juda bly vir 'n eeu onder Persiese heerskappy. Daar bestaan geen bronne wat die toestande in dié periode skets nie. Heel moontlik het dit dieselfde gebly as in die tyd waarvan Esra en Nehemia vertel (Rendtorff 1985:72). Dit was nie net verhoudings met die inwoners van Samaria wat skeef geloop het nie. Ook die Edomiete het 'n gedugte vyand geword (Mal 1:2-5).

Tydens die regering van Artaxerxes I (Esra 4:7-23) het die Jode sake in eie hande begin neem en hul stad self begin versterk. Die edelmanne van Samaria was gou om dit as opstand aan die Persiese owerhede te rapporteer. Die werk in Jerusalem word stopgesit. Dit was 'n opdrag wat die Perse met die mag van wapens afdwing.

Die Jode in Juda het die Tempeldiens voortgesit. Maar die moraal van die mense was nie baie goed nie. Godsdienstige laksheid was aan die orde van die dag. Die priesters offer swak en gebrekklike diere, tiendes word nie gereeld betaal nie, moraliteit ly skipbreuk en huwelike met heidene word algemeen (Mal 1:8). Die gevaar het daadwerklik geword dat as die gemeenskap in Juda homself nie regruk en nuwe rigting vind en sy moraal versterk nie, hy sy onderskeidende Joodse karakter kon verloor en begin disintegreer.

Bogenoemde is die omstandighede waarbinne die verhale van die eerste ses hoofstukke van die Daniëlboek hul ontstaan in een of ander vorm het. Die verhale moes die tweede eeuse Jode aanmoedig om in die nuwe omstandighede getrou aan die Here te bly. Getrouheid aan die Here word beloon met sy seën en 'n lang lewe.

3. MAKKABEËRSITUASIE: TWEDE EEU

Die tweede konteks waarbinne die Daniëlboek verder saamgevoeg en uitgebrei word, is dié van die tweede eeu. Nadat die navorser die sesde eeuse konteks van die verhale verdiskonteer het, is dit nodig om te let hoe die Daniëlskrywer die verhale in 'n nuwe konteks herinterpreteer.

Juda staan voor die grootste krisis van sy geskiedenis sedert die ramp van 587 vC Alexander die Grote het die Persiese magte verslaan, en haas die hele bewoonde wêreld

onder sy septer verenig. Na sy dood regeer sy vier generaals, omdat hy nie 'n troonopvolger op drie en dertigjarige ouderdom nalaat nie. Dit is twee van dié ryke wat om die besit van Palestina baklei – die Ptolemeërs in Egipte en Seleukiede in Sirië. Die Joodse gemeenskap in Jerusalem is beïnvloed deur die gevegte tussen die twee regeerders. Waar hulle eers verheug was oor die Seleukiede wat hulle kom verlos het van die Ptolemeërs, is daar geen twyfel dat daar ook talle ondersteuners van die Ptolemeïse ryk was nie. Die invloedryke Oniade-familie, onder leiding van Josef, het nie hul bande met die Ptolemese regeerders verbreek nie. Josef aanvaar Antiochus IV as die regeerder, maar behou op slinkse wyse sy bande met Alexandrië. Die Tobiade is weer 'n groepering van Jode wat glo Hellenisme bied aan hulle die geleentheid om Judaïsme in die groot wêreld bekend te stel (Porteous 1979:181). Hulle minag die beperkende gebruike van die voorvaders en wil Antiochus se gebruike en modes in Antiochië na Jerusalem oordra.

Venter (1997:70-78) deel die Joodse gemeenskap van dié dag in twee groepe. Die groot groep armes produseer voedsel, en die klein elite-groep organiseer die gemeenskap om hulle te pas. Die boonste groep bestaan uit die regeerder, regerende klas, retensie- of onderhorige klas, handelaarsklas en priesterklas. Die laer groep bestaan uit die armes, hande-arbeiders, onrein of gedegradeerde mense en die afskryfbare klas. Apokaliptiese literatuur, soos die Hemelvaart van Moses, 1 Henog 85-90 en Daniël, ontstaan in die retensieklas (Venter se term). Die priesterlike aristokrasie werk saam met keiserlike magte. Dié groep soek elders na 'n tradisie wat hulle in hul verset kan versterk.

Seleukus regeer oor Palestina. Hy volg 'n beleid van toleransie teenoor die Jode. Godsdienstige vryheid word toegestaan. As hy 'n tekort op sy begroting het, stuur hy Heliodorus, sy minister, na Jerusalem. Volgens die verslag van 2 Makkabeërs 3:4-40 het sekere invloedryke Jode met 'n aksie teen die hoëpriester, Onias III, met Antiochus ooreengekom dat private fondse in die tempel aan hom beskikbaar gestel sou word. Die ooreenkoms is dat Onias uit sy pos verwyder word. Onias is verplig om na die koninklike hof te reis om sy saak teen die lastering te stel.

Seleukus IV word in 176 vC deur Heliodorus vermoor.⁶ Seleukus se broer, Antiochus IV Epifanes, volg hom op. Die bynaam Epifanes kan verwys dat Antiochus

---

⁶ Vir alle Seleukidiese datums bestaan onsekerheid vir een jaar. Dit is te wyte aan onsekerheid oor die “Seleukiede jaar” (312-311 vC) wat gebruik word om alle verdere datums van af te lei.

meen dat hy die verskynsel van God is, of dit kan 'n stuk retoriek wees (“God geopenbaar”). Hoe dit ook al gesien word, dit is duidelik dat dit hoogs provokatief vir ortodokse Jode sou wees, en veral vir apokaliptiese Jode (Soggin 1984:292). Antiochus is as gyselaar aan Rome oorhandig as deel van die vredesooreenkoms van Apamea. Hy is op pad huis toe na hy sy termyn as gyselaar in Rome uitgedien het. Die gyselaarskap vorm deel van sy vader se straf vir sy koloniaseringsbeleid. Antiochus IV hoor dat sy broer vermoor is. Hy bestyg haastig die troon. Kort daarna aanvaar hy 'n beleid, wat die Jode uiteindelik tot rebellie dryf. Dié beleid het te doen met die omstandighede waarin hy die ryk vind. Daar heers interne onstabiliteit as gevolg van die heterogene bevolkingsamestelling, en eksterne bedreigings van die Partiërs se kant, asook van die suide waar Ptolemeus VI Philopater (181-146 vC) sy eise om beheer oor Palestina en Fenisië begin herhaal. Antiochus IV besef dat hy sy ryk sal moet verenig, asook sy finansiële posisie verstewig. Sy broer se oorloë teen Egipte het die staat in 'n ernstige finansiële krisis gedompel. Antiochus IV se veldtogte teen Egipte veroorsaak dat die Siriese staat steeds finansiële probleme ondervind.

Om sy ryk te verenig, maak Antiochus IV die vergunning dat 'n klomp stede die reg mag kry om as Griekse *polis* bekend te staan. Dit beteken dat dié stede op hellenistiese lees geskoei word, met gimnasia en skole, asook die aanbidding van Zeus en ander Griekse gode. Plaaslike gode word in die proses met gode in die Griekse pantheon geïdentifiseer. Sy munte bevat 'n afbeelding van Zeus Olimpos met gelaatstrekke wat duidelik na Antiochus IV lyk, en hy noem homself Epifanes, die gemanifesteerde god.

Jerusalem ontsnap nie aan Antiochus IV se aandag nie. Talle invloedryke Jode het vrede met die helleniseringsbeleid, en werk saam met die Griekse oorheersers. Antiochus is bereid om hul kant te vat, mits hul sy wense uitvoer en die meeste geld lewer. As Antiochus op die troon kom, is die pos van hoëpriester vakant. Onias III, die hoëpriester, is deur Antiochus se voorganger gearresteer. Josua (hy verwys graag na homself met sy Griekse naam, Jason), Onias se broer, maak aan die nuwe koning 'n aanbod van 'n groot som geld vir die pos van hoëpriester. Hy verkry die aanstelling. Antiochus doen die aanstelling omdat Jason sterk hellenistiese sentimente het, sonder om die wettige erfopvolging te ag. Die hoëpriester is immers die verteenwoordiger van die

Jerusalemgemeenskap. Hy is verantwoordelik vir die lojale gedrag van die gemeenskap in Jerusalem.

Met sy aandag op Palestina het Antiochus IV egter gou besef dat hy besig is om die Romeine se aandag te trek. Die Romeine kon maklik sy optrede interpreteer as die verbreking van die vredesvoorwaardes van Apamaea. Dit sou tot Romeinse ingrype teen hom lei. Die Ptolemeërs was nog altyd 'n geallieerde van die Romeine. Oorlog met Rome moes vermy word, veral omdat Demetrius, die seun van Seleukus IV, steeds gyselaar in Rome was. Dit sou Antiochus IV se posisie in sy eie ryk verswak as Demetrius iets deur sy toedoen oorkom. Die Tobiadeseksie van Jerusalem vind dit nodig om, veral in die lig van die aksie van Hirkanus en sy groep rebelle, hul lojaliteit aan die nuwe heerser te betoon. Hulle wil dit doen deur 'n polities betroubare Jerusalem aan die heerser voor te stel.

Hellenisering is die byna onweerstaanbare program en konsep van 'n nuwe wêreld, gebaseer op die *oikoumene*. Almal word genooi om deel hiervan te vorm, om in harmonie met die heelal te leef. Al wat nodig is om deel van die nuwe wêreld te word, is dat elkeen sy plek sal soek en vind. Dit is geen wonder dat talle Jode hulself afgevra het of die vloed van nuwe idees nie 'n unieke geleentheid vir Judaïsme is om werklik universeel te word nie (LaCocque 1988:26).

Antiochus vind dit gerieflik dat 'n prominente groep sy gesag en invloed aanvaar, en beplan om dit uit te brei deur die groep sy ondersteuning te bied. Jason het nie slegs 'n groot som geld vir sy hoëpriesterskap belowe nie, maar ook om 'n sterk hellenistiese beweging op die been te bring. Vir dié doel verkry hy die koning se toestemming om 'n gimnasium op te rig (1 Makk 1:12-15; 2 Makk 4:12-16). Die gimnasium word 'n vereniging van gehelleniseerde Jode met definitiewe wetlike en burgerlike regte, binne die mure van Jerusalem. Griekse sport is onafskeidbaar deel van die kultus van Herakles en Hermes. Lidmaatskap van die sportklub behels erkenning van dié kultusse. Griekse modes en kleredrag word ingevoer. Jong priesters versaa hul pligte ter wille van die spele wat gereeld aangebied word en waar deelnemers naak is. Die besnydenis word ongedaan gemaak om die spot van die Griekse deelnemers aan die spele vry te spring. Die Grieke het besnydenis as 'n soort kastrasie beskou (LaCocque 1988:18; 1 Makk 1:15).

Die dekreet van Antiochus III dat Jode toegelaat word om volgens hul eie godsdienstige reëlings te leef, word vir alle praktiese doeleindes ter syde gestel. “How far the Jews could collaborate with Roman power, how much they could compromise with Hellenistic culture and still remain true to Yahweh and his Law, was the agonizing question they encountered daily” (Cantor 1994:36).

Antiochus IV volg sy vader se beleid om die ryk tot ’n groot eenheidsryk uit te brei. Daarvoor is Juda belangrik, vanuit strategiese oogpunt sowel as dié van potensiële inkomste. Menelaus maak nog ’n hoër aanbod vir die hoëpriesterskap, en hy vervang Jason wat moet vlug vir sy lewe (2 Makk 3:4; 4:23). Van Menelaus is min bekend. Sommige twyfel of hy van priesterlike afstamming is. Hy is ’n lid van die party of groepering wat hellenisering voorstaan. Menelaus is nie in staat om sy omkoopgeld te betaal nie, en steel na bewering van die tempelvoorwerpe om dit vir geld te verkoop. As Onias, wat steeds in Antiogië is, beswaar hierteen aanteken, word hy vermoor. 2 Makkabeërs 4:33-38 meld dat Menelaus die sluipmoord gereël het. Jode wat teen Antiochus IV se helleniseringsbeleid gekant is, maak van Onias ’n heilige. Daniël 9:25-26 en 11:22 verwys moontlik na hom. Sy dood verbind die opposisiepartye aan mekaar, en gee momentum aan die opstand wat kort daarna uitbreek (vgl 2 Makk 3:1).

In 169 vC keer Antiochus IV terug van ’n suksesvolle inval in Egipte waar hy homself as farao in Memfis laat kroon het (Herrmann 1973:357). Dit is moontlik gemaak deur Rome se betrokkenheid by ’n oorlog teen Perseus van Masedonië. Rome kan nie bekostig om nou by die Siries-Egiptiese konflik betrokke te raak nie. Antiochus plunder die Jerusalemtempel van sy heilige voorwerpe en meubels. Hy konfiskeer van die goud. Dit volg op ’n storie dat Antiochus sy lewe in Egipte verloor het, en Jason met ’n duisend man Jerusalem beset en Menelaus na die Romeinse burg laat vlug (volgens 2 Makk 5:5-10). Antiochus se magte verdryf Jason, en hy word ’n vlugteling wat later in Sparta sterf.

In 168 vC val Antiochus Egipte weer binne, en sonder veel teenstand stap hy die antieke hoofstad Memfis binne. As hy met dieselfde doel op pad is na Alexandrië, lewer Popilius Laenas egter ’n ultimatum aan hom namens die Romeinse senaat. Antiochus word bot beveel om koers te kry uit Egipte. Dit word duidelik gestel dat hy die vredesvoorwaardes wat die Romeine gestel het, oortree het. Popilius trek ’n kring om Antiochus en beveel hom om op die ultimatum te reageer voordat hy uit die kring mag

stap. Antiochus het geen ander keuse as om die vernedering in die oë te kyk en oor te gee nie. In 'n slegte bui op pad huis toe, hoor hy dat die Jode sterk opposisie teen sy beleid en sy afgevaardigde betoon. Dié opstandigheid lei tot wat waarskynlik as die eerste pogrom in die Joodse geskiedenis beskryf kan word (LaCocque 1988:27). Vroeg in 167 vC word Apollonius, bevelvoerder van die Misiëse huursoldate, met 'n groot mag na Jerusalem gestuur. Hy kom onder valse voorwendsel, en val die stad op 'n Sabbat binne. Talle Jode sterf - tot soveel as veertigduisend, volgens LaCocque (1988:20) - en ander word as slawe gevange neem. Die stad word geplunder en die stadsmuur afgebreek. Op dieselfde plek as Dawid se paleis, suid van die tempel, word 'n burg opgerig, die Akra. Hiervandaan bewaar Siriëse soldate die vrede in die stad. Vir die Jood is dit 'n gruwel dat 'n heidense vesting langs die tempelkompleks opgerig word. Waarskynlik verstaan die Siriëse koning nie die sentimenteel-emosionele waarde wat sy vesting vir die Jood inhou nie. 'n Hellenistiese stadstaat, Akra, vervang die vorige stad, en later word die tempel as die heiligdom van die stadstaat beskou.

Akra word 'n *polis*, met mure en 'n garnisoen soldate. Nou kan Jerusalem homself nie meer verdedig nie. Die hele stad word as Griekse eiendom beskou, insluitend die tempel. Judaïsme word geherorganiseer as 'n Siro-hellenistiese kultus waar JHWH met Zeus geïdentifiseer word. Plek word in die tempeldiens geskep vir die koninklike kultus van Zeus Epifanes. Daniël 9:27 en 12:11 se “ding wat 'n gruwel vir God is” verwys na die kultus van Zeus Olimpos, wat in die tempel afgedwing word. Vergelyk ook Daniël 8:11-12 en 11:31-35 wat na Antiochus IV se verbod op offers in die tempel verwys. Dit stel die vroom Jood voor die keuse tussen lojaliteit aan Antiochus IV en JHWH.

Die ontwyding van die tempel lei tot erge opstand en opposisie, en hieruit vloei Antiochus se laaste en vernietigende maatreëls. Hy skort die gereelde offers op. Hy verbied die onderhouding van die Sabbat en die viering van alle godsdienstige feeste. Hy beveel dat alle kopieë van die Tora vernietig word. Die blote besit van 'n kopie is strafbaar met die dood. Hy verbied die besnydenis van kinders. Hy gee opdrag dat heidense altare regdeur die land opgerig word, en dat onrein diere daarop geoffer word. Hy verplig Jode om varkveis te eet (1 Makk 4:7-65). Hy stel in Desember 167 vC die kultus van Zeus Olimpos in die tempel in. Hy rig 'n altaar vir Zeus op, en offer varkveis

daarop. Hy verplig Jode om aan die fees van Dionisios of Bacchus deel te neem. Hulle moet ook maandeliks ter viering van die koning se verjaardag offers in die tempel bring. Antiochus verdien onder die Jode die bynaam Epimanes (malman), in plaas van Epifanes (Le Roux 1995:xv).

Antiochus het waarskynlik nie verstaan hoekom sy optrede so 'n rebelsheid onder Jode tot gevolg gehad het nie. "... Antiochus did not interfere with the Jews everywhere and was driven to his oppressive actions by the fact that there was a division among the Jews in Judaea and Jerusalem" (Porteous 1979:20). Cantor (1994:56) meen die Makkabese opstand het meer met die godsdienstige en kulturele splitsing tussen Jode te doen gehad het as met Antiochus IV se beleid. Dié stryd word tussen die onderskeie hoëpriesters van die tyd waargeneem, tussen rabbynse suiwerheid en die kollaborateurs. Die laaste groep beskou die Jode se tendens om hulself te isoleer, as 'n hindernis tot ontwikkeling en groei.

Feit is dat Hellenisering definitiewe voordele ingehou het. Die Daniëlboek asook die twee Makkebeërboeke bied slegs een perspektief op Antiochus. Hy was verseker nie so 'n slegte regeerder as wat sommige Jode hom skets nie. Tog moes iets gebeur het dat die Jode hom met soveel afkeur beskryf het. LaCocque (1988:23) haal Polibius (26.10) aan wat Antiochus as 'n egte despoot beskryf. Hy was eksentriek en onbetroubaar. By tye was hy uitspattig liberaal en het hy met gewone mense gemeng. By uitsondering was hy ook wreed en tiranniek. Hy was ambisieus genoeg om homself as die opvolger van Alexander die Grote te beskou. Hierteenoor meld Caragounis (1993:396) dat "from the Greek point of view Antiochus IV was not merely an astute, capable and enlightened monarch, he was even a good king."

Antiochus wou sy onderdane verenig. Hy doen dit deur hul gode in lyn te bring met sy eie gode. So is die Samaritaanse tempel aan Zeus Xenius gewy. Josefus, die Joodse geskiedskrywer, sê die Samaritane het dit versoek. Sommige Jode het ook niks daarmee verkeerd gesien om JHWH en Zeus met mekaar te identifiseer nie. Talle het egter besef dat so 'n kompromis die wese van hul godsdiens aantast, en die uniekheid van Israel se verhouding met JHWH ter syde stel.

Antiochus het egter nie probeer om 'n ander godheid op die Jode af te dwing nie. Hy wou slegs strukture skep waarbinne Jode hul God kon aanbid in lyn met die

hellenistiese konsep van godsdiens. Dit was in elk geval eers sedert Menelaus hoëpriester geword het, dat JHWH openlik met Zeus geïdentifiseer is.

Antiochus het nie die Joodse reaksie op sy wetgewing verwag nie. Hy het dieselfde maatreëls op ander plekke ingestel, sonder veel teenstand. Uit die Jode se opstand kom Antiochus se verbod op die Joodse kultus. Dit is moontlik dat die opstand onder die Jode nie in die eerste plek teen Antiochus IV gerig is nie, maar teen volksgenote wat hellenisties ingestel was. Dit was veral stedelike Jode wat hellenisering goedgesind was. Die plattelandse Jood, wat die meerderheid vorm, was suspisies en konserwatief. Die eerste teken van onrus was waarskynlik tussen gehelleniseerde en ortodokse Jood (Soggin 1984:294-295). Dié tekening van die onrus kan uit 1 Makkabeërs 1:11 afgelei word. Die opstandigheid lei tot wrede vervolging. Die verbod behels dat vroue wat hul kinders besny, saam met die kinders ter dood veroordeel is. Groepe wat die Sabbat onderhou, is uitgesnuffel en tereggestel. Talle sterf omdat hulle weier om onrein voedsel te eet (Dan 1). Die kern van die weerstand verenig en vorm later 'n groep wat bekend word as *Chadisim*, vromes of lojales.

Le Roux (1993:2) sien in die *Chasidim* 'n goed georganiseerde groep, wat reeds 'n hele ruk bestaan. Hulle is gekant teen die offisiële Jodedom met sy priesterklasse en aristokrasie. Dit bestaan hoofsaaklik uit armes wat die Tora baie streng nakom, veral die Sabbatswet en voedselwette. Dit groei later tot 'n boetebeweging met die klem op private gebedslewe. Ons weet egter so min van die *Chasidim* dat dit beter is om slegs die wortels van die *Chasidim* in die weerstandsbewegings teen Antiochus te soek (so Porteous 1979:184). Uit hul geledere kom die later Fariseërs en Essene. Die *Chasidim* het 'n ander politieke standpunt as die Makkabeërs gehandhaaf. Die besonderhede van die alliansie tussen die twee opposisiegroepe is nie meer duidelik nie.

Hanson (1976:30-31) en Verhoef (1993:107) praat van twee groepe wat die sosiale lewe van die Jode in Antiochus se tyd kenmerk. Aan die een kant bestaan 'n priesterlik-teokratiese groep wat die verwesenliking van Israel se ideale binne die geskiedenis voorsien. Hulle droom oor 'n onafhanklike Joodse staat en tempel. Aan die ander kant bestaan 'n profeties-eskatologiese groep, wat geen vertrouwe meer in historiese faktore en prosedures het nie. Hulle verwag dat God in die geskiedenis sal ingryp. Hy sal 'n einde daaraan maak deur sy ewige heerskappy te vestig (Dan 2 verwys hierna). Dit

is vanuit die profeties-eskatologiese groep dat die weerstandsliteratuur groei waarvan die Daniëlboek 'n voorbeeld is. Dié boek word aan Jode wat dié krisis deurmaak, geadresseer. Die verhale van die vier Jode dien as voorbeelde van lojaliteit aan die Tora, selfs al bedreig dit 'n mens se lewe, en JHWH se getrouheid aan dié wat op Hom vertrou.

As Daniël en sy vriende hul van die koning se kos onthou (Dan 1), hoeveel te meer moet die Jood weier om die onrein vark se vleis te eet? As Daniël weier om voor die koning se beeld te buig (Dan 6), hoeveel te meer die Jood voor Zeus se altaar in die tempel? Die drie jongmanne se onbevange vertroue op God moedig volgens Daniël 3:16-18 die Jode aan om ook op God te vertrou, al mag hulle met hul lewe daarvoor betaal. Die verhaal van 'n trotse Nebukadnesar wat strooi eet soos 'n dier (Dan 4), en die verhaal van Belsasar en die handskrif teen die muur (Dan 5), wil die Jood moed inpraat - God stel regeerders aan, en Hy dank hulle af. Hy oefen wraak uit, al sien ons dit nie vir die oomblik nie. Die skrywer stel die wêreldgeskiedenis se gang voor, sodat die leser kan verstaan dat dit God is wat die besluite agter die sigbare neem (Dan 2).

Die koning se amptenaar daag op 'n dag in Modein op, en beveel priester Mattatias om 'n offer aan die heidense god te bring. As hy weier, staan 'n ander inwoner op om dit te doen. Mattatias steek hom met sy versteekte swaard dood, en daarna ook die amptenaar. Dan roep hy almal wat getrou aan die Wet is op om in opstand teen Antiochus en die Seleukiede te kom. Deur guerillaoorlog behaal hulle een oorwinning na die ander. Hulle vernietig heidense altare wat in opdrag van Antiochus IV regdeur die Judese grondgebied opgerig is. Hulle dwing Joodse moeders om hul kinders te besny. Selfs die Sabbatwet word tydelik opgeskort ter wille van selfverdediging, volgens 1 Makkabeërs 2:29-41: "As iemand teen ons uittrek op die sabbat (sic) en ons aanval, sal ons teen hom veg sodat nie almal sterwe soos ons broers daar in hulle wegkruipplekke nie" (Mijnhardt 1996:107).

Mattatias sterf vroeg in 166 vC, en sy seun Judas Makkabeus (sy bynaam beteken "hamer") volg hom as leier op⁷. Hy is 'n moedige vegter en goeie leier. As Apollonius in Juda opdaag, verslaan Judas sy magte. 'n Tweede mag onder leiding van Seron word ook verslaan. Antiochus is besig in 'n veldtog teen die Parte en hy kan nie bekostig om

---

⁷ Die betekenis van die term is nie sonder meer duidelik nie. Dit word gewoonlik vertaal as "hamer". Vir 'n bespreking van interpretasies, vergelyk Zeitlin & Tedesche (1950:250-252).

sy magte teen Juda te ontplooi nie. Liasias word gestuur, met vier generaals, om die Jode te onderwerp. Judas en sy magte is ver in die minderheid. Hulle val die kamp van die vyand aan en verslaan hulle. Liasias ontsnap en kom weer met 'n ompad, en met 'n groter mag. En weer eens word hy vernietigend verslaan. Judas stap Jerusalem oorwinnend binne. Hy sluit die Seleukidiese garnisoen in die Akra op, en reinig die tempel. Die altaar word afgebreek en die verontreinigde klippe weggebêre, totdat 'n profeet sal kom om te sê wat daarmee gedoen behoort te word. Getroue priesters word aangestel, en 'n nuwe stel tempelvoorwerpe word gemaak. Presies drie jaar na die ontheiliging van die tempel, in Desember 164 vC, word die tempel nuut toegewy. Die Jode vier die fees van *Chanukka* ("toewyding") elke jaar om dit te herdenk. Die fees van *Chanukka* word in verband gebring met die legende dat Judas Makkabeus 'n houer met olie gesoek het om lig in die tempel te verskaf, en slegs 'n klein houertjie gevind het met genoeg olie vir een dag. Dié olie sou vir agt dae die lamp laat brand het. Nou word 'n fees vir agt dae lank gehou. Op die eerste dag word een kers aangesteek. Op die tweede dag word 'n tweede kers aangesteek, totdat daar op die agste dag agt kerse brand. Vir die Jood is dit 'n teken van oorwinning, bevryding en toewyding. Jesus sou later, volgens Johannes 8 en 9, na dié fees verwys en 'n lang leerrede daarom inrig (Criswell 1972:80).

Kort ná die inwyding van die tempel sterf Antiochus IV tydens 'n veldtog teen die Parte. Sy agtjarige seun, Antiochus V Eupator, volg hom op, met 'n generaal wat as regent regeer. Die res van die geskiedenis het nie op die Daniëlboek betrekking nie, omdat die werk voltooi word voordat die tempel heringewy word.

Die groep wat later bekend staan as die *Chasidim*, steun waarskynlik aanvanklik die Makkabese opstand. As Judas en sy volgelinge met hul gewapende stryd voortgaan, onttrek hulle hul ondersteuning. Die eerste Makkabeërboek is pro-Hasmonees, en skryf daarom baie versigtig oor die skeuring in Joodse opposisiegeledere (1 Makk 7:12-13). Indien 2 Makkabeërs 14:6 korrek is, kon 'n skeuring in die geledere van die *Chasidim* ook voorgekom het, as 'n deel hul volledig by Judas en sy Makkabese beweging geskaar het. 'n Ander groep onder leiding van die skrifgeleerdes het dit slegs gereserveerd en tydelik gedoen. Plöger (1968:9) meen dat daar veel ten gunste van die hipotese is dat dié groep vele skeurings beleef het, en dat enkele van die groepe wat daaruit gespruit het, die Essene en Fariseërs was.

Die *Chasidim* was gereserveerd oor gewapende opstand, en haastig om vrede te sluit. Dit is moontlik dat die Daniëlboek reeds kritiek op aktiewe opstand uitspreek. Dit is die rede hoekom die Makkabese opstand in Daniël 11:34 as “’n bietjie hulp” beskryf word. “The passive but loyal attitude displayed by the Book of Daniel agrees well with the position of the Hasidim indicated in 1 Macc. ii” (Plöger 1968:17).

4. SAMEVATTING

Die Daniëlboek het in die tweede eeu ontstaan, as ’n reaksie op die krisis waarin Antiochus IV Epifanes die getroue Jode met sy helleniseringseise dompel. Die skrywer kom uit kringe wat getrou aan die Tora bly, en weier om aan Antiochus se eise te voldoen. Dié groep ondersteun aanvanklik die Makkabeëropstand. Die skrywer versamel verhale wat aanvanklik in ’n Mesopotamiese konteks gefunksioneer het. Hy herinterpreteer dié verhale teen ’n sesde eeuse agtergrond om sy lesers aan te moedig om getrou aan JHWH te bly. Die skrywer kies die ballingskapskonteks as ’n allegorie vir die tweede eeuse Jood se krisissituasie. Hy skryf ook die visioene by. In die visioene beskryf hy die geskiedenis asof dit profesie is. Sy doel is om sy God as die soewereine Heerser oor die wêreld en sy konings voor te stel.

In dié artikel is die twee *Sitze im Leben* beskryf met die doel om die leser in staat te stel om die Daniëlboek histories te plaas teen sy veronderstelde en werklike ontstaanstyd.

Literatuurverwysings

- Ahlström, G W 1993. *The history of ancient Palestine from the palaeolithic period to Alexander's conquest*. Sheffield: JSOT Press. (Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 146.)
- Baldwin, J G 1978. *Daniel*. Leicester: Inter-Varsity Press. (Tyndale Old Testament Commentaries.)
- Bright, J 1959. *A history of Israel*. London: SCM.
- Cantor, N F 1994. *A modern history of the Jews*. New York: P Lang.

- Caragounis, C C 1993. History and supra-history: Daniel and the four empires, in Van der Woude, A S (ed), *The book of Daniel in the light of new findings*, 387-398. Leuven: Leuven University Press.
- Criswell, W A 1972. *Expository sermons on the book of Daniel, Volume 4*. Grand Rapids: Zondervan.
- Hanson, P D 1976. Apocalypticism, in *Interpreter's Dictionary of the Bible Suppl*, 28-34.
- Herrmann, S 1973. *A history of Israel in Old Testament times*. London: SCM.
- LaCocque, A 1988. *Daniel and his time: Studies of personalities of the Old Testament*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Le Roux, C 1995. *Profeet en politiek. Daniël: Die Woord vir die mense*. Halfway House: Orion.
- Le Roux, J H 1993. Daniël het al die datum van die wederkoms aangekondig, in Swanepoel, F A (red), *Die wederkoms in die jaar 2000!...?*, 1-9. Pretoria: C B Powell-Bybelsentrum.
- Mijnhardt, F 1996. *Apokriewe van die Ou Testament*. Pretoria: J L van Schaik.
- Nel, M 2000. 'n Teologies-hermeneutiese ondersoek na Daniël 1 en 2. Ph D-proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- Plöger, O 1968. *Theocracy and eschatology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Porteous, N 1979. *Daniel*. London: SCM. (Old Testament Library.)
- Rendtorff, R 1985. *The Old Testament: An Introduction*. London: SCM.
- Soggin, J A 1984. *A history of Israel: From the beginnings to the Bar Kochba Revolt, AD 135*. London: SCM.
- Venter, P M 1997. Daniel and Enoch: Two different reactions. *HTS* 53(1 & 2), 68-91.
- Verhoef, P A 1993. *Profete en profesie*. Kaapstad: Lux Verbi.
- Zeitlin, S & Tedesche, S 1950. *The First Book of Maccabees*. New York: Harper & Brothers. (Jewish Apocalyptic Series.)